JÓKAI MÓR: FÖLJEGYZÉSEK

1—2. köt. Sajtó alá rendezte: Péter Zoltán és Péterffy László. Bp. 1967. Akadémiai K. 913; 911. (Jókai Mór összes művei)

Úttörő, nagyon áldozatos, fáradságos, de egyszersmind hálátlan feladatra vállalkoztak a sajtó alá rendezők Jókai kéziratos jegyzetfüzeteinek e kritikai kiadásával. Csakis az író életműve iránti végtelen tisztelet, szeretet, Jókai minden sora megőrzésének, jobb megértése előmozdításának vágya adhatott erőt nekik a szinte megoldhatatlan követelményekkel való birkózáshoz. Az elkallódástól való megmentéshez elég lett volna csak maguknak a noteszeknek a kiadása is — a kusza, itt-ott megfakult írás kiolvasása sem jelentett csekély munkát! —, a sajtó alá rendezők azonban ennél többre vállalkoztak. Megkísérelték a feljegyzések „megfejtését", értelmezését, annak kiderítését is, Jókai melyik írásaira, életének, tevékenységének mily mozzanataira vonatkoznak a noteszek sorai, adatai.

A sajtó alá rendezők maguk is tudták — meg is írták nyíltan —, hogy törekvéseiket nem is koronázhatta teljes siker: „Jelen kiadásunkban meg kellett elégednünk a legkézenfekvőbb vonatkozások tájékoztató utalásaival, amelyek a kutatót eligazítják a részletes és mélyebb tudományos feldolgozásban és mintegy példát mutatnak a még itt-ott kínálkozó további filológiai vizsgálódásra." (I. 618.) Minden vonatkozás megfejtéséhez ugyanis nemcsak a Nemzeti Kiadás 99 kötetében s a *Hátrahagyott Művek*ben megjelent valamennyi Jókai-írás valamennyi sorát, fordulatát kellett volna annyira ismerniök, hogy szinte kapásból azonosíthassák azokat Jókai emlékeztetőnek felírt szavaival, de ismerniök kellett volna Jókai kötetekben eddig még meg sem jelent cikkeit, beszédeit is. Azokat is, melyeket eddig még számon sem tartott a Jókai-irodalom, s melyeknek kritikai kiadása csak a *Följegyzések* megjelenése *után* kezdődött meg!

Már ebből is nyilvánvaló, hogy *Jókai Összes Művei* kiadásának befejezése előtt mily lehetetlen lenne teljességet követelni a *Följegyzések* sajtó alá rendezőitől. Mivel azonban a kritikai kiadás munkálataihoz, a Jókai-kutatáshoz már így is jó segítséget nyújt a noteszek kiadása, kár lett volna tovább várni sajtó alá rendezésével. A teljesség érdekében azonban feltétlenül kívánatos lenne, hogy mindazok — elsősorban kötetben először megjelenő Jókai-cikkek sajtó alá rendezői —, akik számára munkájuk során újabb és újabb noteszsorok válnak érthetővé, megfejthetővé, gyűjtsék össze és írják meg majd ezeket, kiegészítésül. Mert csak így válik teljes értékűvé a már eddig is igen nagy, értékes eredményeket tartalmazó notesz-kiadás, válnak valódi kincsesbányává a Jókai-kutatók számára maguk a Jókai-noteszek.

Igen, a kutatók számára, mert bizony a nem szakember olvasó előtt csak attól kapnak értelmet a bejegyzések, ha megismerhetik azok helyét is az egész Jókai életműben. Ehhez pedig kevés a jegyzetekben található, bármily számos utalás, hogy hol, milyen Jókai műben váltak irodalommá, művészetté az emlékeztetőnek feljegyzett gondolatok. (Erre a *Följegyzések* köteteiben nem nyílhatott tér!) A vonatkozások, az összefüggések kirajzolása a további kutatásokra, kutatókra vár, akik viszont a noteszek nyújtotta tanulságok fényében teljesebben ismerhetik és ismertethetik meg Jókai életművét, alkotói módszerét, életét.

A noteszek is igazolják például, hogy — a sokáig élt közhiedelemmel ellentétben — mily gondos, tudatos író volt Jókai, mennyire benne élt, gondolkozott kora valóságában, mindennapjaiban, problémáiban. Már 1853-ban, a Délibáb első számában följegyzéseihez hasonló anyaggyűjtésre, témák felírására, rendszeres újságolvasásra buzdította tréfásan az újságírókat (l.: Jókai Mór: *Cikkek és beszédek, 4. k. 1850—1860. I. rész.* S. a. r.: H. Törő Gy. Bp. 1968. 69. — A továbbiakban JCB 4. k.). Igen valószínű, hogy már ebben az évben is noteszbe gyűjtötte írói témáit is, csak ez elkallódott. Hisz maga Jókai is már igen régtől fogva, mindenkor igen gondos figyelemmel kísérte a hazai s külföldi napilapokat, hazai és külföldi eseményeket, híreket. Ennek nyomát megtaláljuk *Följegyzéseiben* is. A „beteg orosz tiszt a kigyó szigeten" bejegyzés (2. notesz 10. r.) pl. az 1856 őszi, az ún. Kígyó szigettel kapcsolatos orosz—angol konfliktusra vonatkozik, melyről a korabeli napilapokból értesülhetett Jókai. Az érdekes konfliktus anyagát bele is dolgozta mindjárt a *Politikai körút gyalog. Szerzi a politikus csizmadia* c. írásába (Nagy Tükör 1. sz. L.: JCB 4. k. 291, 766.).

A noteszek számos életrajzi, Jókai szerkesztői tevékenységére vonatkozó feljegyzése is nélkülözhetetlen fogódzót adnak a kutatóknak. A Vasárnapi Újság első számaira kifizetett honoráriumok semmitmondónak látszó gazdasági adata igazolja pl. azt a korábbi feltevést, hogy az új képes lap első számait valóban szinte egyedül a szerkesztők — Jókai, Pákh és akkor még

Gyulai is — írták tele (Vö.: 1. notesz 69. v.). Gyakran válik megfejthetővé a noteszek segítségével Jókai egy-egy személyes jellegű írásának szereplője. Így tudjuk meg, hogy a *Töredelmes vallomás* c. írásában szereplő „műértő zeneszerző", akivel Jókai az utcán találkozott, id. Ábrányi Kornél volt (l.: 3. notesz 14. v. és *JCB 5. k. 1850—1860. II. rész.* S. a. r.: H. Törő Gy. Bp. 1968. 131, 525.).

Jókai második erdélyi útjáról készült útirajza, a *More patrio* szép példája annak, miként váltak irodalmi alkotássá a noteszekbe bejegyzett sorok. Erdély felé szekerezvén, a hosszú úton meséléssel, az erdélyi valóságra vonatkozó elbeszélésekkel mulatták Török Gáborral az időt. Az érdekesebb eseményeket, történeteket, ahogy hallotta, még ott a szekéren beírhatta jegyzetfüzetébe Jókai: ott sorakoznak azok 6. noteszában. A *More patrio* következő soraiban szinte megelevenednek előttünk is ezek az órák: „Ezeket a regéket pedig ugy vedd tőlem, kegyes olvasóm, mintha mellettem ülnél a szekéren, s ott mesélgetnénk egymásnak ötletes mondákat erről meg amarról; röviditve beszéddel a pusztai hosszu utat; el-el-bólintva néha a meséken, s megint más tárgyat kezdve, mikor a szekérzökkenés felébreszt bennünket." (L.: JCB 5. k. 142.)

Itt-ott Jókai esztétikai gondolatai megfogalmazásával is találkozhatunk noteszeiben; a gondolatok utóbb cikkekben fogalmazódtak újra. A 3. noteszben (28. v.) olvashatjuk: „A francia lorett irodalom, az irodalom csak ott hat, a hol valami szenvedély mellett, de ott nem, ahol ellene küzd". 1858. július 25-i Kakas Márton-levelében így kárhoztatta Jókai „a mostani francia iskola matadorjai"-t: „a mostani francia drámairók [...] irnak most rettenetes mindennapi, nyomoruságos történeteket haszontalan, szivnélküli emberek eseményeiből, a miket elhiszünk, de unjuk magunkat rajtuk s nem látjuk bennök a költőt többé, hanem csak a pletykacsinálót. [...] Ennyire jutottunk. A tragoedia-irónak nem kellenek többé a szerelem nagy tévedései, nem kellenek az erős szenvedélyek. [...] A költő könnyebbnek találja a kintornát csavarni, mint a lantot verni." (L.: JCB 5. k. 108.)

Igen fontos, szintén erdélyi utazása során papírra vetett, politikai elveire vonatkozó bejegyzést olvashatunk a 6. notesz 57.r. lapján: „Nem a magyarok, hanem az urak ellen volt az oláh lázadás emelve." E feljegyzés ismeretében mennyivel jobban át tudjuk érezni, meg tudjuk érteni a *More patrio* magyar—román megbékülést, közeledést sugalló, arra ösztönző mondanivalóját! E mondat fényében válik érthetővé Jókai arra vonatkozó következetes irodalmi tevékenysége is, mellyel a szomszéd és a velünk együtt lakó népekkel való kölcsönös megbecsülésre, barátságra akarta nevelni olvasóit (l.: *A magyar irodalom missiója.* JCB 4. k. 433—35.).

Hosszan lehetne sorolni, mily tanulságokkal, érdekes gondolatokkal szolgálnak Jókai noteszei, de — ismétlem — valamennyi bejegyzés csak az egész élet és életmű áramkörébe való bekapcsolással kap fényt és értelmet. Maga a kiadás, a *Följegyzések* két kötete nem is akart, s terjedelménél fogva nem is vállalkozhatott erre. Célja csupán az volt, hogy könnyen érthetővé tegye a szöveget, másrészt, hogy minél több bejegyzés megfejtésével — név- és műmutatók segítségével is — kezelhetővé tegye magukat a feljegyzéseket, megkönnyítse Jókai műveinek helyes értelmezését, segítse a biográfiai kutatásokat, s bepillantást engedjen az olvasóknak, kutatóknak Jókai írói műhelytitkaiba. „A további filológiai vizsgálódás" most már valamennyi Jókai kutató közös kötelessége.

*

Az 1850—1860 közt írt Jókai cikkek sajtó alá rendezése, a részben még ismeretlen, vagy a Vasárnapi Ujság apró hírei közt megjelent, de számon sem tartott Jókai írások összegyűjtése, vizsgálata alapján az első nyolc noteszra, ill. az 1860 végéig született bejegyzésekre vonatkozóan az alábbi helyreigazító és kiegészítő adatokkal szeretném még teljesebbé és használhatóbbá tenni a *Följegyzések* kiadását.

[Az első, valamint az utolsó, a jegyzet helyére utaló lapszámok a *Följegyzések* I. kötetére vonatkoznak. Használt rövidítések: megj. (megjelent) — MS (Magyar Sajtó) — NT (Nagy Tükör) — Ü (Üstökös) — VU (Vasárnapi Ujság) — JCB 4. k., JCB 5. k. (l. előbb)]

Tévedés, téves magyarázat kevés van. Ezek egy része is abból adódik, hogy a jegyzet nem az írások első megjelenési adatát közli, vagy téved az évben. Ily jellegű kiegészítendő adatok a következők:

2. notesz

66. l. (10. v.): *50 A gulyást hazaviszi a fogoly bika a szarván* — megj.: NT 3. füz. 1857. jan. 18. (640. l.-ra).

69. l. (13. v.): *84 Műtárlat* — megj.: VU 1857. febr. 1. „Kakas Márton a műtárlatban". (641. l.-ra).

73. l. (18. v.): *220 Pénzt szeleltek.* stb.— „Pénz elrepül!". Megj.: NT 3. füz. 1857. jan. 18. (643. l.-ra).

79. l. (24. v.): *394 Juhász bundában angolul olvasó* stb. — „Kiliameron. 301. A bámulatos juhász." Megj.: NT 6—7. füz. 1857. aug. (647. l.-ra).

80. l. (25. v.): *424 Megkéri az anyját* stb. — „Kiliameron. I. Ez a világ sorja." Megj.: NT 4. füz. 1857. febr. 22. (648. l.-ra).

3. notesz

135. l. (41. r.): *278 Qui capit uxorem* stb. — „A magyar néphumorról". Megj.: VU 1860. febr. (681. l.-ra).

136. l. (42. r.): *O magne Christophore* stb. — ua. (682. l.-ra)

8. notesz

347. l. (11. r.): *196 Karácsonfa* — „A karácsonyfa" megj.: Ü 1860. dec. 22. (786. l.-ra)

349. l. (13. r.): *257 §4-ik mind döglött oroszlány* — „A 4-ik §" megj.: Ü 1860. máj. 12. (788. l.-ra)

Egyéb, adatbeli tévedések:

2. notesz

61. l. (2.r.): *Ristori per* — A „Kakas Márton a szinházban. 30. levél. Ristori utófájdalmak" nem csak 1871-ben, hanem már VU 1856. dec. 7-én megjelent! L.: JCB 4. k. 300, 772. (637. l.-ra).

65. l. (9. r.): *26 A politicus csizmadia* —a jegyzet összekeveri a „politikus csizmadia" és a „kocsmai diplomaták" alakját. A politikus csizmadia nem 1857-ben, hanem már 1856-ban feltűnik a NT-ben! (639. l.-ra)

3. notesz

105. l. (8. v.—9. v.): *I. Közélet rovatban* stb. — nem „talán", hanem egészen biztosan a MS-ra vonatkozó sorok! (659. l.-ra)

144. l. (44. r.): *212 Az indus és missionarius* — Valószínű, hogy nem a „Kannibál naivság"-ra, hanem egy, „A magyar néphumorról" c. értekezésben említett anekdotára való utalás: „Az sem humor, mikor a karaibok lakója, egy missionáriusnak e kérdésére: »ismerted-e a derék páter Barnababot?« azt felelé: ismertem, ettem belőle." L.: JCB 5. k. 335. (686, 673. l.-ra).

4. notesz

147. l. (3. v.): *Krtssy* — Keresztessy nem szerző, hanem vívómester, kitől Jókai is, a Nemzeti Színház férfiszínészei is vívni tanultak. A neki kifizetett 15 ft nem írói honorárium, hanem vívóleckék díja. Erre utal a következő kiadási tétel: *Vikesztyű és bot* is. Tehát Jókai 1856. márciusában kezdett vívni tanulni, s a noteszek tanúsága szerint vívott még 1857-ben is (l.: 5. notesz. 4. r.).

5. notesz

183. l. (8. v.): *Magyar Sajtó.* stb. — Jókai nem a Hon megindításáig szerkesztette a Hajnik vezette MS-t! L.: JCB 4. k. 558—62. (708. l.-ra).

6. notesz

621. l. A 6. notesz nem csak 1858-as bejegyzéseket tartalmaz, hanem írt bele Jókai 1860. végén is (l.: alább).

Névmutató:

Északy Károly — a szövegben (I. k. 49. l.) *Eszéky Károly szerepel.*

Horváth István — a „délibábos magyarkodó történész", Horvát (!) István nem lehetett a Délibáb előfizetője, mivel már 1846-ban meghalt.

Szabó — az 58. lapon szereplő Szabó nem lehet azonos Szabó Endrével, mivel ő 1854-ben még csak 5 éves volt.

Pákh vsz. Albert — nem vsz., hanem biztosan Pákh Albertről van szó a megadott lapszámokon.

Kiegészítések.

2. notesz

61. l. (2. v.): *Színészek vívni tanulnak*—Ráday Gedeon igazgató utasításáról, mellyel elrendelte, hogy a színház férfiszínészei vívni tanuljanak, a VU 1856. 8. sz. febr. 24. 67. lapján a „Tárogató" rovatban adott hírt Jókai. L.: JCB 5. k. 515.

Csekonitsné szinmüelőadások — a főúri körök által Csekonitsnénál tartott színielőadásokról ugyanott emlékezett meg Jókai. L.: JCB 5. k. 653.

63. l. (5. v.): *Gyámság, aggság*, stb. — a 638. lapon igen szűkszavú az ehhez fűzött magyarázat. Az 1856. évi Ráday-féle vígjátékpályázatra beküldött darabok bírálata következik itt. Jókai maga is tagja volt a bírálóbizottságnak. Feleki Miklós *Még nem késő* c. vígjátéka 1856. aug. 6-án, Dobsa *Egy nő, kinek elvei vannak* c. darabja aug. 13-án került színre. Jókai az aug. 10. és 17-én megjelent 13. és 14. Kakas Márton-levelében írt róluk. L.: JCB 4. k. 250, 253.

64. l. (7. v.): *Jelenkor, Életképek*, stb. — Jókai „A tudományos irodalom újabb előhaladása nálunk" c. cikkében emlékezett meg lapjairól 1857. jún. 9-én (l.: JCB 4. k. 396, 819.). E sor jegyzetében a 639. lapon két tévedés, sajtóhiba van: a MS-nak nem 1851-ben, hanem 1857-ben volt főmunkatársa Jókai és a NT-t nem 1857-ben, hanem 1856—1858. közt szerkesztette.

(8. r.): *4 Egy indussá lett táblabiró viszontagságai* — valószínűleg a „Két vadember" c. anekdotára való utalás (NT 1856. I. füz. nov. 9. 23.): a

nyugatindiai busmanok pesti kiállításán egy táblabíró ráismert saját vályogvető cigányára. Az hallgatásra inti őt, nehogy a közönség a táblabíróról is azt higyje, hogy az is indián.

(8. v.): *7 Levél, a miből nem érthetni semmit* — vsz. az „Egy Oroszországba jutott levél sorsa" c. írásra való utalás (megj.: NT 5. füz. 1857. ápr.; JCB 4. k. 389, 815.), s nem mint a 639. lapon a jegyzetben olvasható, „A Talleyrandnak tulajdonított anekdota első felbukkanása".

65. l. (8. v.): *14 A kritikus haragja a majom komédiára*, stb. — a „Kakas Márton a szinházban. 19. levél"-re való utalás (megj.: VU 1856. szept. 14.; JCB 4. k. 271, 755—56.), mely azokon gúnyolódik, akik egy kritikus parodizálásával vádolták Szerdahelyit.

(9. v.): *33 Uj fegyverek*, stb. — utalás a „Kocsmai diplomaták" c., az Ü 1859. febr. 12. és 19-i számában megj. írásokra. L.: JCB 5. k. 223,

66. l. (10. r.): *41 Beteg orosz tiszt a kígyó szigeten* — utalás a „Politikai körút gyalog. Szerzi a politikus csizmadia" c. cikkre. Megj.: NT 1. füz. 1856. nov. 9.; JCB 4. k. 291, 766.

43 Chinai háború — uo.

44 orosz postajárás stb. — az „Egy Oroszországba jutott levél sorsa" nem 1858-ban jelent meg a NT-ben (l.: 640. l.), hanem már 1857-ben (l.: feljebb, a 8. v. lapnál!)

(10. v.): *49 Chinai vezér küld az ő urának* stb. — utalás a „Politikai körút gyalog" c. cikkre. NT 1856. nov. 9.; JCB 4. k. 292.

68. l. (13. r.): *65 A china ezüst és a jó férj* — utalás a „Kiliameron. 311. sz. Az ezüst ibrik" c. írására. Megj.: NT 6—7. füz. 1857. aug.; JCB 4. k. 477, 848.

73 Kivándorlási jelenet — utalás az „Egy kis kivándorlási jelenet" című, a NT 1. füz.-ben 1856. nov. 9-én megj. írására. L.: JCB 4. k. 293.

74 Rotschild emberét elakarják fogni — utalás a „Politikai körút gyalog" c. cikkre, Megj.: NT 1856. nov. 9.; JCB 4. k. 288, 765.

73. l. (18. v.): *220 Pénzt szeleltek. Bankóval rágyujt* — utalás a „Pénz elrepül!" c. írásra. Megj.: NT 3. füz 1857. jan. 18.; JCB 4. k. 331.

223 Teleki Mihály mást mentmeg — utalás a „Diplomatia" c. írásra. Megj.: NT 2. füz. 1856. dec.; JCB 4. k. 304, 774.

85. l. (20. v.): *278 Kuruzslók fogai kihull* stb. — utalás a „Szerdai levelek. Irta Péntek" c. cikkre. Megj.: MS 1857. júl. 1.; JCB 4. k. 440, 837.

79. l. (24. r.): *377 Abraham a Santa Clara* — a jegyzetben (646—47) felsoroltakon kívül foglalkozik vele, ill. említi őt Jókai „A magyar néphumorról" c. értekezésében is (VU 1860. febr. 5.; JCB 5. k. 340. 644.).

(24. v.): *391 A kádár mindig többet kér a házért* stb. — l.: „Hétfői levelek. Irta Péntek". MS 1857. jún.; 22.; JCB 4. k. 418, 831.

83. l. (29. r.): *515 Kutya az ujsággal 516 Kutya a gulyáshussal* — l.: „Kutyahistóriák". NT 4. füz 1857. febr. 22.; JCB 4. k. 348, 793.

86. l. (32. v.): *608 A csontváz, a melyik még sokat eszik* — utalás a „Kiliameron. 111. A rejtélyes csontváz" c. írásra. Megj.: NT 5. füz. 1857. ápr.; JCB 4. k. 372, 810.

609 Egy tőzsér, kitől a rendes unokaöcs stb. — utalás a „Kiliameron 132. Melyik hát a jobbik?" c. írásra. Megj.: NT 5. füz. 1857. ápr.; JCB 4. k. 376, 810.

87. l. (33. r.): *617 ?Bartay? ebédre hivogat a szeretőjéhez* — utalás a „Kiliameron. 120. Mikor ebédre hivsz valakit, megmondd, hogy hová?" c. írásra. Megj.: NT 5. füz. 1857. ápr.; JCB 4. k. 374, 810.

88. l. (34. r.): *637 China példája a cethal*, stb.: „Politikai körút a nagyvilágban. Cselekszi a politicus csizmadia". MS 1858. jan. 2.: JCB 5. k. 6.

3. notesz

105. l. (8. r.): *75 Ma velem leszesz a paradicsomban* — l.: „Pénteki levelek. Irta Péntek." Megj. MS 1857. jún. 12.; JCB 4. k. 406, 824.

107. l. (11. v.): *26 féleképen megkötni a nyakkendőt* — l.: „Hétfői levelek. Irta Péntek". MS 1857. jún. 22.; JCB 4. k. 419, 831.

108. l. (12. r.): *82 Öreg asszony kovács fiától azt* stb. — l.: „Szerdai levelek. Irta Péntek". MS 1857. júl. 1.; JCB 4. k. 439, 837.

109. l. (14. v.): *91 Szerdahelyi Egressyt mutatja be saját nevében* — utalás a „Vitéz Kakas Márton Albuma 1858." c. kiadvány egyik anekdotájára. Említve: JCB 4. k. 563.

737 Irók szórakozottságai. stb. — utalás a „Töredelmes vallomás" c. írására. Megj.: Ü 1858. okt. 9., JCB 5. k. 130, 525.

110. l. (15. v.): *Prototypen*. stb. — Megj. „A magyar Tempevölgy" c. balatoni útirajzában. VU 1858. máj. 9. 221.; JCB 5. k. 62, 497.

111. l. (16. r.): *738 Kinizsi imakönyvében egy latin szó sincsen* — l.: uo. máj. 23.; JCB 5. k. 65, 498.

117. l. (22. v.): *840 Szobor a kalamárist tartja az ég felé* — Katona József — utóbb eltávolított — szobráról később is ezt írta Jókai: „magasra felemelt kezében egy írótollat tart az ég felé, mintha a tintáját oda akarná fecskelni." L.: „A hajdani Nemzeti Színházról." „Hátrahagyott Művek". 4. k. 4.

119. l. (24. v.): *895 Tarquin Brutus Egres* stb. — l.: „Kakas Márton a szinházban. 79. levél." VU 1858. szept. 5.; JCB 5. k. 119, 521.

132. l. (38. r.): *196 Tunnel mire volna jó* — utalás a „Hétfői levelek. Irta Péntek" c. cikkére. Megj.: MS 1858. jún. 22.; JCB. 4. k. 419.

135. l. (40. v.): *270 ehető föld* — szerepel „Az örök béke" (Ü 1859. ápr. 30.; JCB 5. k. 262.) c. írásában, de említette már 1852-ben is, a „Találmányok" c. írásában („Országos Nagy Naptár az 1853-ik évre" és JCB 4. k. 57, 613), és foglalkozik vele a „Fekete gyémántok" c. regényében is.
(41. r.): *282 Les Francais prendront Arras* stb. l.: „A magyar néphumorról". VU 1860. febr. 5.; JCB 5. k. 339, 644.

6. notesz

229. l. (70. r.): *7 Az időjós oláh, a kinek a nyakán* stb. — l.: „More patrio" (a továbbiakban Mp.)VU 1858. nov. 7.; JCB 5. k. 139—40.
8 Szolgabíró diariumot visz stb.: uo., 142.
(69. v.): *7 hez. Bámulatosan teljesednek jóslatai* stb. — l. a 70. r.-hez írt kiegészítést.

230. l. (69. r.): *12 Betyár azt kérdi a zsidótól,* stb. — l.: Mp. VU 1858. okt. 31.; JCB 5. k. 136.
13 *A szegény legényeket ha jönnek,* stb. — l.: uo.

231. l. (68. r.): *32 Nagykunságban? a trágyát megégetik* — l.: uo. nov. 14.; JCB 5. k. 143.
(67. v.): *41 Avram Jankót az apja kitagadja* — l.: uo. nov. 28.; JCB 5. k. 154.
43 *kiakarják becsülni a magyarokat* — l.: uo. nov. 14.; JCB. 5. k. 143.
(67. r.): *51 Beszédes, nem alázatos vélemény* — l.: uo. 144.

232. l. (66. r.): *Arad megyének volt kórháza* stb. — l.: uo.

238. l. (56. r.): *183 Janku pisztrángokat halász* — l.: uo. dec. 12.; JCB 5. k. 162.
184 Peleskei Abrudbányáról — l.: uo. nov. 28.; JCB 5. k. 152.
(55. r.): *203 Adóintő cédula a publicumhoz* — l.: „A praenumeratio különféle stadiumai Magyarországon". Megj. Ü 1859. márc. 5.; JCB 5. k. 235.

244. l. (44. v.): *22 A föld a miből Ádám lett* — l.: „A magyar néphumorról". VU 1860. febr. 5.; JCB 5. k. 338.

245. l. (43. v.): *65 A megpatkolt kocsmárosné* — l.: uo. 337.

247. l. (41. r.): *108 Amphilochius orthodox elme?* stb. — l.: uo.
(40.v.): *114 A mit vártunk, itt van* — l.: „Kakas Márton emléklapjaiból". Ü 1860. nov. 17.; JCB 5. k. 422.
(40. r.): *186 Zsidók is bebocsáttatnak* stb. — l.: „Hivatalos!". Ü 1859. ápr. 23. (Ők is előfizethetnek az Ü-re.)

247/8. l. (40. r.—38. v.): *187 Örök béke* stb. — l.: „Az örök béke!" Ü 1859. ápr. 30.; JCB 5. k. 258, 583.

248. l. (38. v.): *Hej Kellner, tessék parancsolni* —l.: „Was Schaffens?" Ü 1860. nov. 17.; JCB 5. k. 420, 683.
(38. r.): *Hogy mernek sírni a m-ok* stb. —l.: „Kakas Márton levelei. 130. levél." VU 1860. nov. 18.; JCB 5. k. 424.

253. l. (28. v.): *25 Hátha elvész a jegy?* — l.: „Kakas Márton a pokolban." Ü 1859. dec. 3.; JCB 5. k. 314, 617.

254. l. (28. v.): *31 Hild a szijártó* — l.: „Kakas Márton emléklapjaiból". Ü 1859. nov. 5.; JCB 5. k. 307. (Hillként szerepel!)

255/6. l. (25. r.—24. v.): *2683 Sportman, szobrász,* stb. — többségét l.: „Kakas Márton a pokolban". Ü 1859. dec. 5.; JCB 5. k. 311, 614.

8. notesz

344. l. (8. r.): *125 Házkutatás* — utalás „Egy házmotozás Chinában" c. írására. Megj.: Ü 1860. nov. 10.; JCB 5. k. 416, 680.
126 Nem szabad bántani Napoleont — „A sajtó és a cenzura Magyarországon" c. cikkében írta Jókai, hogy mily gyakran kaptak a szerkesztők egymással ellentétes parancsot arra nézve, miképp kell írni III. Napóleonról. 1860-ban azt a parancsot kapták, hogy ismét nem szabad őt kritizálni. (L. „Hátrahagyott Művek" 4. k. 78.; említve: JCB 5. k. 601.)

347. l. (11. r.): *204 1847 ez már ecetes bor* — l.: „Borkóstolás". Ü. 1860. dec. 29.; JCB 5. k. 696.
208 Haynau album — l.: „Kakas Márton levelei. 134. levél" VU 1860. dec. 23.; JCB 5. k. 439, 697.

349. l. (13. r.): *258 Somsich, Nikla megyegyűlés* — l.: „Ama bizonyos csizmadia és felesége kérdései és feleletei". Ü 1860. dec. 29.; JCB 5. k. 443, 700.

350. l. (13. v.): *278 Főtüzér poéta* — a Haynau-albummal kapcsolatos bejegyzés. (L.: előbb, a 347. laphoz írt kiegészítést.)

377. l. (37. r.): *Marat a régi* — l.: „Conjekturalis politika példányai III." Megj.: Ü 1859. márc. 12.; JCB. 5. k. 240, 571.

(37. v.): *Conjectural politika* — e bejegyzés az előbbin kívül vonatkozhat még az Ü febr. 26-i, márc. 5-i és 12-i, hasonló című és jellegű cikkekre is.

Janus Pannonius — Kakas Márton Janus Pannoniushoz írt leveleit l.: Ü 1859. ápr. 16, jún. 11, 18. és júl. 2.; JCB 5. k. 252, 281, JCB 4. k. 581.

örök béke — l.: Ü 1859. ápr. 30.; JCB 5. k. 258.

Meteorologiai észletek — l.: Ü 1859. máj. 7.

Hirdetmény rovat — l.: Ü 1859. máj. 14.; JCB 5. k. 267, 586.

Stratégiai studiumok — l.: Ü 1859. júl. 9.

H. Törő Györgyi

HATVANY LAJOS: ÍGY ÉLT PETŐFI

1—2. köt. Második, javított kiadás. Szerkesztette: Kiss József és Pándi Pál. Sajtó alá rendezte: Kiss József. Bp. 1967. Akadémiai K. 933; 961.

Hatvany Lajos e művének második kiadása alkalmából (az új kiadást kísérő egy s más ellentmondásra ingerlő megnyilatkozás ellenére is) fölöslegesnek érzek minden olyan méltatást vagy vitát, mely a munka tudományos hasznát, az anyagból kibontakozó Petőfi-kép hitelességét, az anyag jó vagy rossz megválasztását érinti. Mindennek az első kiadás megjelenése alkalmából (1955-1957) lett volna helye és értelme — és alapja is (Részben meg is történt). Csak két rövid megjegyzés: a Petőfire vonatkozó visszaemlékezések, kitalációk, legendák, anekdoták száma olyan nagy, hogy még a Hatvanyéhoz hasonló hosszú élet sem elég *teljes* áttekintésére, felmérésére és mérlegre tevésére. Másrészt: minden hasonló jellegű gyűjtemény — legyen bár szó Csokonairól (már a XIX. század elején), Vörösmartyról (éppen a leginkább berzenkedő Lukácsy Sándor összeállítása), vagy akár napjainkban Adyról (Kovalovszky Miklós, Vezér Erzsébet), sőt József Attiláról — a *műfaj* belső törvényeinél fogva torzít. Torzít, mert a visszaemlékező egybekeveri s „kiegészíti" tényleges emlékeit s értékelését az olvasottakkal, hallottakkal, a sugalmazottakkal (meg kitalálásokkal). Így akarja reparálni azt a képtelenséget, hogy visszamenőleg olyasmit lásson-halljon — véljen, amire a látásnak-hallásnak-véleményformálásnak nagyon is korhoz kötött lelki műszerei nem tették képessé. Mindez semmit sem von le a hasonló műfaj érdeméből, fontosságából, meg persze fogyatékosságaiból sem.

Mindezek után semmi okot nem látok arra, hogy ma, 1968-ban is vitassam az MTA Irodalomtörténeti Főbizottságának 1955. május 3-i megállapításait: Hatvany *Így élt Petőfi*je „jelentős tett a Petőfi-irodalomban", „a Petőfi-irodalom alapvető műveinek sorába illeszkedik be ... a gyűjtemény", azon művek sorába tartozik, „melyek lehetővé teszik a Petőfi-irodalom új fellendülését: átfogó, értékelő marxista-leninista tanulmányok és monográfiák megszületését" (1. az 1. kiad. Előszavát). A Petőfi-kutatók tapasztalata s az elmúlt 13 év eredményei minden tekintetben igazolják a Főbizottság megállapításait és előlegezéseit is.

Miért volt mégis szükség egy második kiadásra, és mennyiben „javított" ez a kiadás — úgy vélem: ez *ma* az egyedül méltányos, jogos és tudományos kérdésfeltevés. Az első kérdésre csak részben felelet a fülszöveg közlése, hogy ti. „A mű első kiadása nagy könyvsiker volt, hamar elfogyott ...", hiszen ezen egy *változatlan* második kiadással is segíteni lehetett volna. Hatvany munkájának azonban voltak (s részben meg is maradtak) olyan jellegzetességei, melyek egy *javított* kiadást tettek szükségessé. Többek között: Hatvany kitűnő elme, világos ítéletű irodalmár, legyűgözően félelmetes polemikus és stiliszta volt, de nem volt — saját magának inkább szerencséjére — filológus. (S még ha az lett volna is, a gyűjteménynek és a gyűjtőnek hányt-vetett sorsa lehetetlenné tette, hogy filológiailag is mindenkor pontos munkát adjon.) Így aztán gyakran